

TADBIRKORLIK SUBYEKTLARIDA XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA MAXSULOT ISHLAB CHOQARISHNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI (TO'QIMACHILIK VA TIKISH-TRIKOTAJ MAHSULOTLARI MISOLIDA)

Asraqulov Farrux Rustamjon o'g'li

Namangan davlat universiteti

Moliyaviy munosabatlar kafedrası o'qituvchisi

Tel: +998917550074 Gmail: Farruxasraqulov94@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada tadbirkorlik subyektlarida xalqaro standartlar talablariga muvofiq mahsulot ishlab chiqarishni rivojlantirish istiqbollari to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoati misolida tadqiq etilgan. Bugungi kunda jahon bozorida mahsulotlarning raqobatbardoshligi nafaqat ishlab chiqarish hajmi va tannarxiga, balki ularning sifati, xavfsizligi, ekologik talablarga muvofiqligi hamda xalqaro standartlar asosida sertifikatlanganligiga ham bevosita bog'liq. Shu sababli tadbirkorlik subyektlarida xalqaro standartlarni ishlab chiqarish jarayonlariga joriy etish eksport salohiyatini oshirish va tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotning maqsadi to'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqaruvchi tadbirkorlik subyektlarida xalqaro standartlardan foydalanish holatini tahlil qilish, ularni joriy etishga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash hamda mahsulot ishlab chiqarishning raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda tizimli, qiyosiy va statistik tahlil, iqtisodiy taqqoslash, umumlashtirish hamda induksiya va deduksiya usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijasida xalqaro standartlarni joriy etish tadbirkorlik subyektlarida mahsulot sifatini barqarorlashtirish, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, iste'molchilar ishonchini oshirish va eksport geografiyasini kengaytirish imkoniyatlarini yaratishi aniqlandi. Shuningdek, to'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlarini xalqaro bozorlarga olib chiqishda standartlashtirish va sertifikatlashtirish bilan bir qatorda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish, energiya va resurs tejankor texnologiyalarni joriy etish hamda korxonalarning xalqaro talablar bo'yicha mutaxassislar salohiyatini oshirish zarurligi asoslandi. Maqolaning ilmiy yangiligi tadbirkorlik subyektlarida xalqaro standartlarni joriy etishning mahsulot sifati, ishlab chiqarish samaradorligi va eksport raqobatbardoshligi bilan o'zaro bog'liqligini kompleks baholash hamda to'qimachilik va tikuv-trikotaj korxonalarida standartlashtirish jarayonlarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni shakllantirishdan iborat. Tadqiqot natijalari tadbirkorlik subyektlarida xalqaro standartlar asosida mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirish, eksportbop mahsulotlar ulushini oshirish va korxonalarning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: xalqaro standartlar, ISO 9001, ISO 14001, OEKO-TEX, GOTS, tadbirkorlik subyektlari, to'qimachilik sanoati, tikuv-trikotaj, eksport salohiyati, raqobatbardoshlik.

KIRISH

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida globallashtirish jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro savdo munosabatlarining kengayishi hamda iste'molchilar talablarining ortib

borishi korxonalarda mahsulot ishlab chiqarish sifatini xalqaro standartlar asosida tashkil etishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, eksportga yo'naltirilgan tarmoqlar hisoblangan to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatida xalqaro standartlarga muvofiq ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish korxonalarining tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda mahsulot sifati nafaqat korxona daromadiga, balki mamlakatning eksport salohiyati va investitsion jozibadorligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasida ham tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash, eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish hamda xalqaro standartlarni ishlab chiqarish jarayonlariga keng joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida eksport hajmini keskin oshirish, xalqaro standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarish va yuqori qo'shilgan qiymat yaratadigan sanoat tarmoqlarini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilab berilgan[1]. So'nggi yillarda to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoati mamlakat iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biriga aylandi. Paxta xomashyosini chuqur qayta ishlash, tayyor mahsulot ishlab chiqarish ulushini oshirish hamda eksport geografiyasini kengaytirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq xalqaro bozorda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun mahsulotning narxigina emas, balki uning sifati, ekologik xavfsizligi, mehnat muhofazasi va barqaror ishlab chiqarish tamoyillariga muvofiqligi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, OEKO-TEX Standard 100, GOTS kabi xalqaro standartlarni joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, "xalqaro standartlar korxonalarda sifat menejmenti tizimini takomillashtirish, resurslardan oqilona foydalanish va iste'molchilar ishonchini oshirishning eng samarali vositalaridan biridir"[2]. Mazkur yondashuv korxonalarga nafaqat ichki bozorda, balki Yevropa Ittifoqi, AQSh va boshqa rivojlangan mamlakatlar bozorlariga ham erkin kirish imkonini beradi.

To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatida xalqaro standartlarning joriy etilishi ekologik barqarorlikni ta'minlash, energiya tejamkor texnologiyalarni qo'llash, ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish hamda mahsulot sifatini barqaror nazorat qilish imkonini yaratadi. Xususan, ISO 9001 standarti sifat menejmentini, ISO 14001 ekologik boshqaruvni, ISO 45001 mehnat xavfsizligini, OEKO-TEX esa tayyor mahsulotning inson salomatligi uchun xavfsizligini kafolatlaydi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, Germaniya, Turkiya, Janubiy Koreya, Xitoy va Hindiston kabi davlatlarda xalqaro standartlarni ishlab chiqarishga kompleks joriy etish natijasida mahsulot eksporti va korxonalar rentabelligi sezilarli darajada oshgan. Mazkur tajribalarni O'zbekiston sharoitida ilmiy asosda o'rganish va milliy xususiyatlardan kelib chiqib takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur maqolaning maqsadi tadbirkorlik subyektlarida xalqaro standartlar asosida mahsulot ishlab chiqarishni rivojlantirish istiqbollarini to'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari misolida tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Tadbirkorlik subyektlarida xalqaro standartlar asosida mahsulot ishlab chiqarishni rivojlantirish masalasi xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Mazkur yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlarda asosan sifat menejmenti tizimi, ekologik standartlar, xalqaro sertifikatlashtirish, korxonalarining eksport salohiyatini oshirish hamda raqobatbardoshlikni ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Sifat menejmenti tizimining nazariy asoslarini yoritishda David Hoyle o'zining ISO 9000 Quality Systems Handbook asarida ISO 9001 standarti korxonalarda jarayonlarni tizimli boshqarish, mijozlar ehtiyojini qondirish va doimiy takomillashtirish tamoyillariga asoslanishini ta'kidlaydi. Muallif jarayonli yondashuv va risklarni boshqarish metodidan foydalangan holda sifat menejmenti korxonalarining uzoq muddatli rivojlanishiga xizmat qilishini ilmiy asoslab bergan. Uning fikricha, «sifat menejmenti korxonaning barcha bo'g'inlarida uzluksiz takomillashtirish madaniyatini shakllantiradi»[4]. James R. Evans va William M. Lindsay tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda Total Quality Management (TQM) konsepsiyasi hamda ISO standartlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik tahlil qilingan. Mualliflar statistik tahlil va qiyosiy metodlardan foydalanib, xalqaro standartlarni joriy qilgan korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlari kamayishi va mahsulot sifati sezilarli yaxshilanishini isbotlaganlar. Ularning tadqiqotlari to'qimachilik korxonalarida sifat menejmentini tashkil etishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [5]. Muhammad Zairi ilmiy ishlarida biznes mukammalligi modeli va sifat menejmentining zamonaviy usullari tahlil qilinib, ISO standartlari korxonalarining innovatsion rivojlanishi hamda xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirishi ko'rsatib berilgan. Muallif benchmarking va strategik tahlil metodlaridan foydalangan holda xalqaro standartlar korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishini asoslaydi[6]. Mahalliy olimlardan A. Vahobov, Sh. Mustafayev va boshqa iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlarida O'zbekiston sanoat korxonalarida xalqaro standartlarni joriy etishning iqtisodiy samaradorligi o'rganilgan. Ular iqtisodiy-statistik tahlil hamda tizimli yondashuv metodlari asosida eksport hajmini oshirishda sertifikatlashtirishning ahamiyatini yoritganlar. Tadqiqot natijalariga ko'ra, xalqaro standartlarga ega korxonalar eksport bozorlarida yuqori ishonchga ega bo'lib, investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlari ham kengayadi [7]. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO) hamda Xalqaro Standartlashtirish Tashkiloti (ISO) tomonidan e'lon qilingan hisobotlarda mehnat xavfsizligi, ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyat zamonaviy ishlab chiqarishning ajralmas qismi sifatida baholangan. Mazkur hisobotlarda ISO 45001 va ISO 14001 standartlarining joriy etilishi ishlab chiqarishdagi xavf-xatarlarni kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish hamda korxonaning ijtimoiy mas'uliyatini oshirishga xizmat qilishi qayd etilgan [8].

To'qimachilik sanoatiga oid ilmiy manbalarda OEKO-TEX Standard 100 hamda Global Organic Textile Standard (GOTS) tizimlarining ahamiyati alohida ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqotchilar ushbu standartlarning ekologik toza va inson salomatligi uchun xavfsiz mahsulot ishlab chiqarishni ta'minlashini, ayniqsa Yevropa bozoriga eksportni kengaytirishda muhim omil ekanligini ta'kidlaydilar [9].

Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, tadqiqotlarning aksariyati

sifat menejmenti yoki alohida xalqaro standartlarning afzalliklarini yoritishga qaratilgan. Biroq tadbirkorlik subyektlarida xalqaro standartlarni kompleks joriy etishning to'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri, ularning o'zaro integratsiyasi hamda milliy sharoitga mos mexanizmlarini ishlab chiqish masalalari yetarlicha tadqiq etilmagan. Mazkur maqolaning ilmiy yangiligi aynan ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan. Mazkur tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, mantiqiy tahlil, sintez, induksiya va deduksiya metodlari qo'llanildi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi normativ-huquqiy hujjatlari, xalqaro standartlar talablari, ilmiy monografiyalar, Scopus va Web of Science bazalarida chop etilgan ilmiy maqolalar hamda to'qimachilik sanoatiga oid statistik ma'lumotlar tahlil qilindi. Tadqiqot davomida xalqaro tajriba va milliy amaliyot qiyosiy tahlil qilinib, ularning afzallik va kamchiliklari aniqlandi hamda to'qimachilik korxonalarida xalqaro standartlarni samarali joriy etish bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqildi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodologiyasi tadbirkorlik subyektlarida xalqaro standartlar asosida to'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarishni rivojlantirish imkoniyatlarini miqdoriy va sifat jihatdan baholashga asoslandi. Tadqiqotda xalqaro standartlarning korxona ishlab chiqarish faoliyatiga ta'siri mahsulot sifati, ishlab chiqarish samaradorligi, eksport salohiyati va raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari orqali baholandi.

Korxonalarining xalqaro standartlarga muvofiqlik darajasini aniqlash uchun standartlashtirish darajasi koeffitsiyentidan foydalanildi:

$$Kst = \text{Nam} / \text{Nzar} \times 100$$

Bu yerda: Kst — standartlashtirish darajasi; Nam — amalda joriy etilgan xalqaro standartlar soni; Nzar — korxona faoliyati uchun zarur bo'lgan xalqaro standartlar umumiy soni.

Mazkur ko'rsatkich korxonada xalqaro standartlarning qay darajada amaliyotga joriy etilganini aniqlash imkonini beradi. Ko'rsatkich 100 foizga yaqinlashgan sari korxonaning xalqaro standartlarga muvofiqlik darajasi yuqori ekanligi ifodalanadi.

Mahsulot sifatidagi o'zgarishni aniqlash maqsadida sifat samaradorligi koeffitsiyenti quyidagicha hisoblanadi:

$$Ks = (Q1 - Q0) / Q0 \times 100$$

Bu yerda: Q0 — xalqaro standartlarni joriy etishdan oldingi sifat ko'rsatkichi; Q1 — standartlar joriy etilgandan keyingi sifat ko'rsatkichi.

Sifat ko'rsatkichi sifatida nuqsonli mahsulotlar ulushi, qaytarilgan mahsulotlar soni, iste'molchilar shikoyatlari yoki belgilangan talablarga javob beruvchi mahsulotlar ulushidan foydalanish mumkin. Agar sifat nuqsonli mahsulotlar ulushi orqali baholansa, mazkur ko'rsatkichning kamayishi ijobiy natija sifatida talqin qilinadi.

Ishlab chiqarish samaradorligini baholashda mehnat unumdorligi ko'rsatkichi qo'llanildi:

$$MU = Y / L$$

Bu yerda: MU — mehnat unumdorligi; Y — ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi; L — ishlab chiqarishda band bo'lgan xodimlar soni.

Mazkur ko'rsatkich bir nafar xodim hisobiga qancha mahsulot ishlab chiqarilayotganini aniqlash imkonini beradi. Xalqaro standartlarni joriy etish bilan bir qatorda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va xodimlar malakasini oshirish mehnat unumdorligining o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillar sifatida baholandi.

To'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlarining eksport imkoniyatlarini aniqlash uchun eksport qamrovi koeffitsiyenti hisoblandi:

$$\text{Keks} = E / I \times 100$$

Bu yerda: Keks — eksport qamrovi; E — eksport qilingan mahsulot qiymati; I — ishlab chiqarilgan jami mahsulot qiymati.

Mazkur ko'rsatkich ishlab chiqarilgan mahsulotlarning qancha qismi tashqi bozorlarga yo'naltirilayotganini ko'rsatadi. Xalqaro standartlarga muvofiq mahsulotlar ulushi bilan eksport qamrovi o'rtasidagi bog'liqlik korxonaning tashqi bozordagi imkoniyatlarini baholashda muhim ahamiyatga ega.

Mahsulot raqobatbardoshligini kompleks baholash uchun quyidagi integral ko'rsatkichdan foydalanish taklif etildi:

$$\text{Iraq} = w_1 Z_1 + w_2 Z_2 + w_3 Z_3 + \dots + w_n Z_n$$

Bu yerda: Iraq — mahsulot raqobatbardoshligining integral ko'rsatkichi; Z_1, Z_2, Z_3 va Z_n — mahsulotning alohida raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari; w_1, w_2, w_3 va w_n — tegishli ko'rsatkichlarning umumiy bahodagi salmog'i.

Integral baholashda mahsulot sifati, tannarx, xalqaro standartlarga muvofiqlik, eksport ulushi, ishlab chiqarish unumdorligi va bozor talablariga moslashuvchanlik kabi mezonlardan foydalanish mumkin. Bu yondashuv mahsulot raqobatbardoshligini bitta ko'rsatkich bilan emas, balki bir nechta iqtisodiy omillarning umumiy ta'siri asosida baholash imkonini beradi.

Xalqaro standartlarni joriy etishning iqtisodiy samaradorligini aniqlash uchun quyidagi formula taklif qilindi:

$$\text{Est} = (\text{DR} - \text{DC}) / \text{Cst} \times 100$$

Bu yerda: Est — standartlashtirishning iqtisodiy samaradorligi; DR — standartlarni joriy etish natijasida olingan qo'shimcha daromad; DC — standartlarni joriy etish natijasida yuzaga kelgan qo'shimcha operatsion xarajatlar; Cst — standartlashtirish va sertifikatlashtirish xarajatlari.

Mazkur ko'rsatkich xalqaro standartlarni joriy etish korxona uchun qanday iqtisodiy samara berayotganini aniqlash imkonini beradi. Bunda qo'shimcha daromadning standartlashtirish bilan bog'liq xarajatlarga nisbati asosiy baholash mezon sifatida olinadi. Shuningdek, tadbirkorlik subyektlarini xalqaro standartlarni joriy etish darajasiga ko'ra uch guruhga ajratish taklif qilindi. Birinchi guruhga standartlashtirish darajasi past bo'lgan korxonalar, ikkinchi guruhga ayrim xalqaro standartlarni joriy etgan va eksport faoliyatini rivojlantirayotgan korxonalar, uchinchi guruhga esa xalqaro standartlarni ishlab chiqarish jarayonlariga to'liq integratsiya qilgan hamda tashqi bozorlarda faoliyat yuritayotgan korxonalar kiritiladi. Shu asosda tadqiqot metodologiyasi xalqaro standartlarning mavjudligini oddiy qayd etish bilan cheklanmay, ularning mahsulot sifati, ishlab chiqarish samaradorligi, eksport salohiyati

va raqobatbardoshlikka ta'sirini kompleks baholashga yo'naltirildi. Mazkur metodik yondashuv to'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqaruvchi tadbirkorlik subyektlarining xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini baholash hamda ularni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlashga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Adabiyotlar tahlili hamda xalqaro tajribani o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, tadbirkorlik subyektlarida xalqaro standartlarni joriy etish mahsulot sifati, ishlab chiqarish samaradorligi va eksport salohiyatini oshirishning muhim omillaridan biridir. Ayniqsa, to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatida ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, OEKO-TEX Standard 100 va GOTS standartlarini amaliyotga tatbiq etish korxonalarining xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, xalqaro standartlarni joriy etgan korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlari aniq reglament asosida boshqariladi, sifat nazorati kuchayadi, nuqsonli mahsulotlar ulushi kamayadi hamda resurslardan foydalanish samaradorligi ortadi. James R. Evans va William M. Lindsay ta'kidlaganidek, sifat menejmenti tizimi korxonada uzluksiz takomillashtirish tamoyilini shakllantirib, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga xizmat qiladi [10]. To'qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishda OEKO-TEX Standard 100 va GOTS standartlarini qo'llash ekologik xavfsiz, inson salomatligiga zarar yetkazmaydigan hamda xalqaro bozorlarda yuqori talabga ega mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini beradi. Ayniqsa, Yevropa Ittifoqi davlatlari bozorida mazkur sertifikatlariga ega mahsulotlarning eksport imkoniyatlari yuqori hisoblanadi. Shu bois, korxonalarda ushbu standartlarni bosqichma-bosqich joriy etish eksport geografiyasini kengaytirishning muhim shartlaridan biri sanaladi [11].

O'zbekiston to'qimachilik sanoati so'nggi yillarda jadal rivojlanayotgan bo'lsa-da, ayrim korxonalarda xalqaro standartlarni joriy etish darajasi hali ham yetarli emas. Bunga korxonalarda malakali mutaxassislarning yetishmasligi, sertifikatlashtirish xarajatlarining yuqoriligi, zamonaviy laboratoriyalar sonining cheklanganligi hamda xalqaro audit tizimlari bo'yicha tajribaning kamligi sabab bo'lmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlash, sertifikatlashtirish xarajatlarini qisman subsidiyalash hamda xalqaro ekspertlarni jalb etish maqsadga muvofiqdir. Mazkur tadqiqot davomida xalqaro tajriba va milliy amaliyot qiyosiy tahlil qilindi. Tahlil natijalariga ko'ra, Germaniya, Turkiya va Janubiy Koreya korxonalarida sifat menejmenti tizimi ishlab chiqarishning barcha bosqichlariga integratsiyalashgan bo'lib, korxona faoliyati doimiy monitoring va audit asosida takomillashtirib boriladi. O'zbekiston korxonalarida esa xalqaro standartlarni joriy etish ko'proq sertifikat olish bilan cheklanib qolayotgan holatlar uchramoqda. Bu esa standartlarning amaliy samaradorligini pasaytiradi. Muallifning fikricha, xalqaro standartlarni joriy etish faqat sertifikat olish emas, balki korxonada zamonaviy boshqaruv madaniyatini shakllantirish, xodimlarning malakasini muntazam oshirish va raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarishga tatbiq etish bilan uzviy bog'liq bo'lishi lozim. Ayniqsa, ERP, CRM va Manufacturing Execution System (MES) kabi raqamli boshqaruv tizimlarini ISO standartlari bilan uyg'unlashtirish ishlab chiqarish

samaradorligini sezilarli oshiradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy takliflar ishlab chiqildi:

- to'qimachilik va tikuv-trikotaj korxonalarida ISO 9001, ISO 14001 va ISO 45001 standartlarini kompleks joriy etish mexanizmini ishlab chiqish;
 - OEKO-TEX va GOTS sertifikatlarini olish uchun korxonalarga davlat tomonidan iqtisodiy rag'batlantirish tizimini kengaytirish;
 - xalqaro standartlar bo'yicha malakali auditor va ekspertlar tayyorlash tizimini rivojlantirish;
 - korxonalarda raqamli sifat menejmenti platformalarini joriy etish;
 - xalqaro standartlarga mos laboratoriyalar va sinov markazlari sonini ko'paytirish;
 - eksport qiluvchi korxonalar uchun sertifikatlashtirish xarajatlarini qisman kompensatsiya qilish.
- Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda to'qimachilik va tikuv-trikotaj korxonalarida xalqaro standartlarni alohida emas, balki yagona integratsiyalashgan boshqaruv tizimi sifatida qo'llash modeli taklif etildi. Shuningdek, xalqaro standartlar, raqamli texnologiyalar va eksport strategiyasini o'zaro uyg'unlashtirish orqali korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish mexanizmi ishlab chiqildi. Ushbu yondashuv korxonalarning nafaqat mahsulot sifati, balki ekologik barqarorligi, mehnat xavfsizligi va xalqaro bozordagi nufuzini ham mustahkamlashga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalarini ilmiy adabiyotlarda ilgari surilgan yondashuvlar bilan qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, tadbirkorlik subyektlarida xalqaro standartlar asosida mahsulot ishlab chiqarishni rivojlantirish masalasi faqat mahsulot sifatini nazorat qilish bilan cheklanmaydi. Mazkur jarayon ishlab chiqarish texnologiyasi, xomashyo sifati, mehnat resurslaridan foydalanish, boshqaruv tizimi, sertifikatlashtirish, marketing va eksport faoliyatining o'zaro uyg'unligini talab etadi. Mazkur yondashuvni quyidagi sxema orqali ifodalash mumkin:

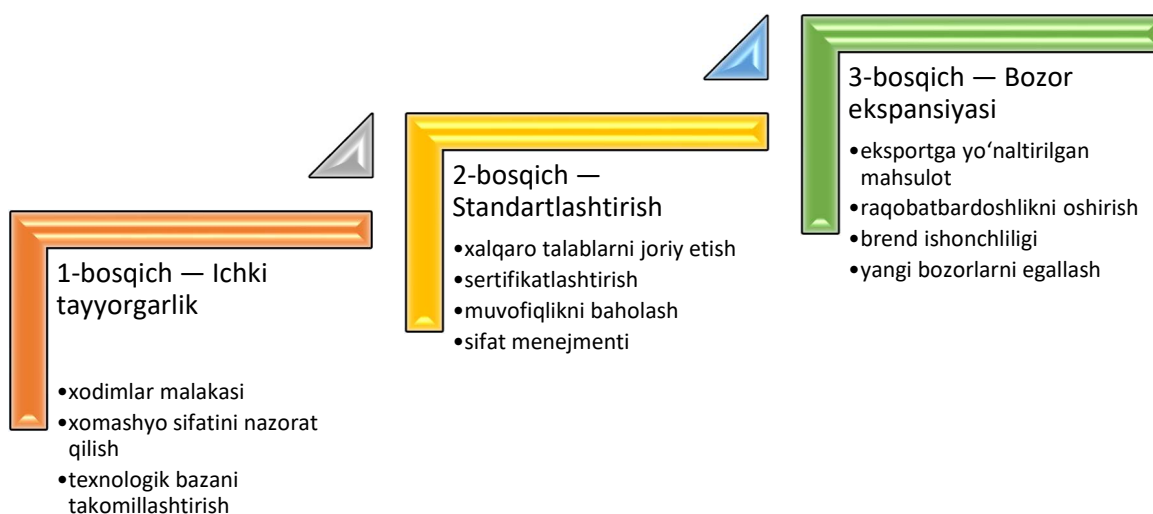

1-rasm. Xalqaro standartlarning tadbirkorlik subyekti faoliyatiga ta'sir mexanizmi

Shu jihatdan xalqaro standartlarni korxona faoliyatiga joriy etish oddiy texnik talab emas, balki ishlab chiqarishni boshqarishning institutsional mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. To'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari bozorining o'ziga xosligi shundaki, iste'molchi uchun mahsulotning tashqi ko'rinishi bilan bir qatorda uning tarkibi, chidamliligi, xavfsizligi, ekologik xususiyatlari va ishlab chiqarish jarayonining belgilangan talablarga muvofiqligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli tadbirkorlik subyektlari uchun xalqaro standartlarni joriy etish mahsulotni faqat "sifatli ishlab chiqarish" vositasi emas, balki uni xalqaro bozor talablariga moslashtirish mexanizmi sifatida qaralishi lozim.

Sxemadan ko'rinadiki, xalqaro standartning yakuniy samarasi faqat sertifikat olish bilan belgilanmaydi. Agar standart talablari ishlab chiqarishning barcha bosqichlariga singdirilmasa, sertifikatlashtirishning o'zi mahsulotning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlay olmaydi. Shuning uchun standartlashtirishni korxonaning alohida bo'limi yoki sertifikat olish jarayoni sifatida emas, balki butun ishlab chiqarish tizimini boshqarishning uzviy qismi sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq.

Tahlillarni umumlashtirib, to'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqaruvchi tadbirkorlik subyektlarida xalqaro standartlardan foydalanishni uchta o'zaro bog'liq darajada tashkil etish mumkin:

2-rasm. Xalqaro standartlarni joriy etishning uch bosqichli tizimi

Mazkur uch bosqichning ketma-ketligi tadbirkorlik subyektlariga standartlarni formallik sifatida emas, balki iqtisodiy natijaga yo'naltirilgan boshqaruv vositasi sifatida qo'llash imkonini beradi.

To'qimachilik va tikuv-trikotaj korxonalarida xalqaro standartlarni joriy etishning yana bir muhim jihatini ishlab chiqarishning turli bosqichlarida sifatni shakllantirish bilan bog'liq. An'anaviy yondashuvda tayyor mahsulotni tekshirishga asosiy e'tibor qaratilsa, xalqaro standartlarga asoslangan tizimda xatolarning oldini

olish, ularning kelib chiqish sabablarini aniqlash va ishlab chiqarish jarayonining oʻzida bartaraf etish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, tadbirkorlik subyektlari uchun xalqaro standartlarni joriy etish muayyan tashkiliy va moliyaviy xarajatlarni ham talab qiladi. Ayniqsa, kichik va oʻrta biznes subyektlarida zamonaviy laboratoriya uskunalari, sertifikatlashtirish xizmatlari, sifat menejmenti boʻyicha malakali mutaxassislar va xalqaro talablarni biladigan xodimlarning yetishmasligi jarayonni murakkablashtirishi mumkin. Shu sababli standartlashtirish siyosatini faqat talablarni kuchaytirish asosida emas, balki tadbirkorlik subyektlariga metodik, texnik va axborot jihatdan koʻmak berish mexanizmlari bilan birgalikda olib borish zarur. Shuningdek, xalqaro standartlarni joriy etishning samaradorligi korxonaning faqat texnik imkoniyatlari bilan emas, balki uning boshqaruv madaniyati va xodimlarning kompetensiyasi bilan ham belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, standartlar asosida ishlaydigan korxonada xodimlarning malakasini muntazam oshirish, texnologik intizomni kuchaytirish, ichki audit mexanizmlarini rivojlantirish va ishlab chiqarish jarayonlari boʻyicha maʼlumotlarni tizimli yuritish muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Ayniqsa, toʻqimachilik va tikuv-trikotaj sanoatida mahsulot assortimenti tez yangilanib borishi sababli standart talablarini korxonaning innovatsion faoliyati bilan uygʻunlashtirish muhimdir. Shunday qilib, muhokama natijalari shuni koʻrsatadiki, xalqaro standartlar asosida mahsulot ishlab chiqarishni rivojlantirishning istiqboli standartni joriy etishning oʻzida emas, balki uning korxonaning ishlab chiqarish, boshqaruv va marketing tizimlari bilan qanchalik uygʻunlashtirilganligida namoyon boʻladi. Muallifning yondashuviga koʻra, toʻqimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqaruvchi tadbirkorlik subyektlari uchun “standart–sifat–sertifikat–eksport–raqobatbardoshlik” zanjirini yagona boshqaruv tizimi sifatida shakllantirish xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim omil hisoblanadi. Bu yondashuv standartlashtirishni faqat nazorat vositasidan ishlab chiqarish va bozor strategiyasining tarkibiy qismiga aylantirish bilan tavsiflanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, tadbirkorlik subyektlarida xalqaro standartlar asosida mahsulot ishlab chiqarishni tashkil etish toʻqimachilik va tikuv-trikotaj sanoatining barqaror rivojlanishini taʼminlovchi asosiy omillardan biridir. ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, OEKO-TEX Standard 100 va GOTS kabi xalqaro standartlarni joriy etish mahsulot sifatini oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda korxonalarning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatdiki, xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan sifat menejmenti tizimlari, ekologik standartlar va xalqaro sertifikatlashtirish masalalari keng oʻrganilgan. Biroq tadbirkorlik subyektlarida xalqaro standartlarni kompleks ravishda joriy etish, ularni raqamli boshqaruv tizimlari bilan integratsiyalash hamda milliy sharoitga moslashtirish masalalari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Oʻtkazilgan tahlillar asosida xalqaro standartlarni joriy etishda mavjud muammolar – malakali mutaxassislarning yetishmasligi, sertifikatlashtirish xarajatlarning yuqoriligi, zamonaviy laboratoriyalar sonining cheklanganligi va xalqaro audit tajribasining kamligi aniqlandi. Ushbu

muammolarni bartaraf etish maqsadida davlat tomonidan iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish, sertifikatlashtirish xarajatlarini subsidiya qilish, xalqaro ekspertlarni jalb etish hamda korxonalarda zamonaviy raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish zarurligi asoslab berildi. Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda xalqaro standartlarni sifat menejmenti, ekologik boshqaruv, mehnat xavfsizligi va raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtiruvchi integratsiyalashgan model taklif etildi. Ushbu modelni amaliyotga tatbiq etish korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, eksport hajmini kengaytirish, mahsulot sifatini xalqaro talablar darajasiga olib chiqish hamda O'zbekiston to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatining jahon bozoridagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuningdek, tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalari, ilmiy tadqiqot institutlari, to'qimachilik korxonalari hamda ushbu sohada faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlari uchun ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, xalqaro standartlarni joriy etish strategiyasini ishlab chiqishda metodik asos vazifasini bajarishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida. Toshkent, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasining "Texnik jihatdan tartibga solish to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent, yangi tahrir Toshkent, 2024.
3. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. To'qimachilik sanoatini rivojlantirish bo'yicha tahliliy hisobot. Toshkent, 2024.
4. Hoyle D. ISO 9000 Quality Systems Handbook. 7th Edition. Routledge, London, 2017. – 689 p.
5. Evans J. R., Lindsay W. M. Managing for Quality and Performance Excellence. 11th Edition. Cengage Learning, Boston, 2019. – 816 p.
6. Zairi M. Total Quality Management for Engineers. Woodhead Publishing, Cambridge, 2013. – 312 p.
7. International Organization for Standardization. ISO 9001:2015 Quality Management Systems – Requirements. Geneva, 2015.
8. International Organization for Standardization. ISO 14001:2015 Environmental Management Systems. Geneva, 2015.
9. International Organization for Standardization. ISO 45001:2018 Occupational Health and Safety Management Systems. Geneva, 2018.
10. OEKO-TEX Association. Standard 100 by OEKO-TEX. Technical Regulations. Zurich, 2023.
11. Global Organic Textile Standard (GOTS). Version 7.0. Bonn, Germany, 2023.